

УДК 94(477–25):355.4

Марія Рогожа¹

Бій під Мотовилівкою: шлях від поразки до катастрофи

Анотація

Історія української національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. характеризується великою кількістю різноманітних подій, перемог, поразок, хитрощів і зрад... У цьому вихорі битва під Мотовилівкою, що відбулася 18 листопада 1918 року, багатьма дослідниками оцінюється по-різному. На перебіг битви і поразку військових підрозділів Української Держави вплинуло багато непрямих і прямих чинників. Між іншим, серед найважливіших є окремі події, викликані особистими факторами, які зрештою призвели до зіткнення полку Січових Стрільців, розташованого в Білій Церкві, та підрозділу Сердюцької дивізії і російської офіцерської дружини. Ініціатором повстання проти гетьмана П. Скоропадського стала Директорія Української Народної Республіки (В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський, А. Макаренко, Є. Петрушевич) за підтримки різних партій і політичних рухів. Роздуми про наслідки битви під Мотовилівкою дають підстави стверджувати, що вперше в новітній історії України українці воювали проти українців (брат проти брата). Перемогу здобули Січові Стрільці як підрозділ з військовим досвідом Першої світової війни і відповідною моральною підготовкою, заснованою на переконанні в праведності ідеї, за яку вони боролися. Водночас через непослідовність політичних рішень політична та військова ситуація Української Народної Республіки погіршилася. Різні сили, як внутрішні, так і зовнішні, виступали проти незалежності України. На цьому тлі битва під Мотовилівкою мала негативні тактичні, операційні та стратегічні наслідки, які, крім того, перешкодили національно-визвольним зусиллям. Загалом поразка в результаті бою торкнулася всіх сторін конфлікту, а потім перетворилася на трагедію безперервних лих, що призвела до катастрофи втрати Україною незалежності на користь більшовицької Росії. Окремі політичні та особисті долі головних активістів Української Народної Республіки також були трагічними.

Ключові слова: національно-визвольна боротьба, битва, Мотовилівка, поразка, перемога, гетьман, Директорія Української Народної Республіки.

Національно-визвольні змагання українського народу впродовж 1917–1921 рр. пережили декілька злетів сподівань, надії та віри у неминучість побудови власної держави. При цьому на певному етапі сподівання, надія та віра спиралися на значну військову потугу, яка постала початково в образі

¹ Рогожа Марія Миколаївна — к. іст. н., доц., доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Черкаська обл., e-mail: rohozhamm@ukr.net.

українізованого 34 військового стрілецького корпусу та його командира — генерал-лейтенанта російської армії, вихідця із старовинного українського козацько-старшинського роду Скоропадських: Павла Петровича Скоропадського (1873–1945)².

Зрештою, Українська Центральна Рада в питаннях внутрішньої політики, пройшовши період становлення та розвитку української державності від I до IV Універсалів, не змогла впоратися з масивом посталих політичних суперечностей і особистих суперечок очільників, їх персональних амбіцій. Праворадикальні та консервативні кола українського суспільства сприяли загостренню ситуації. Розвиток ситуативних суперечок принципово досяг свого апогею: 29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському землеробському конгресі, який зібрався в Києві (біля 8 тис. делегатів), генерал П. Скоропадський був проголошений Гетьманом України. Українську Центральну Раду було розпущено (цілком очевидно, за погодженням питання з німецьким командуванням). Її очільники з часом опинилися на свободі та продовжили свою політичну діяльність.

Як наслідок політичної боротьби між різними групами українського політикуму виникла колізія, коли прогетьманські й антигетьманські діячі сприяли послідовному нарощенню військових сил, очолюваних досвідченими командирами. Зрештою справа дійшла до антигетьманського повстання, одним з найяскравіших і найтрагічніших епізодів якого бачиться бій під Мотовилівкою. 18 листопада 1918 р. тут у бойовому протистоянні зайшлися військові підрозділи Української держави та новоствореної Директорії УНР.

Сприймаючи бій під Мотовилівкою явищем багатомірним за причинами та наслідками між двома військово-політичними потугами, кожна з яких виборювала право вибудовувати Україну як державу за своїм баченням і власною моделлю, важливо дослідити причинно-наслідкові передумови та підсумки бою, який нами сприйнятий як шлях від поразки до катастрофи національно-визвольних змагань у їхньому остаточному завершенні. Водночас, порівняно короткий період існування Української Держави гетьмана П. Скоропадського справив потужний вплив на розвиток соціально — культурного та науково-освітнього життя України, створив умови для їх подальшої діяльності, що також має велике наукове та практичне значення для дня сьогоднішнього. Варто також зауважити, що бій під Мотовилівкою не знайшов належного аналітичного вивчення. Водночас, частиною дослідників бій сприйнятий окремим бойовим епізодом, тому залишається окремою сторінкою історії національно-визвольних змагань, що вимагає свого уважного та зваженого прочитання.

Аналіз публікацій щодо оцінки бою та його *post factum*'у варто, на наш погляд, розділити умовно на три складові: оцінки безпосередніх учасників бойового зіткнення, пізніші спогади аналітичного характеру та оціночні судження періоду незалежності України. Останні достатньо чисельні з властивим їм аналітичним контекстом.

² Гуржій О. І., Ресєт О. П. Павло Скоропадський. Київ : Арій, 2013. — 155 с.

До перших та найбільш виразних варто віднести К. Вагилевича (1892–1974) (хорунжого УССів та учасника національно-визвольних змагань) щодо оцінки значення Мотовилівки в його емоційній поезії винесеній в епіграф³; С. Ріпецького (1894–1986) (чотара УССів), який у праці «Українське Січове Стрілецтво» (1956)⁴ дав розлогу оцінку ролі та місця підрозділів Корпусу січових стрільців у національно-визвольних змаганнях, зокрема, послідовно розповів про підготовку та участь цього військового з'єднання, його командирів у керівництві Мотовилівським боєм. Один з очільників повстання проти Гетьманату В. Винниченко (1880–1951) у праці «Відродження нації» оцінюючи події листопада 1918 р., вважав «...головною... силою полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві»⁵. І. Тиктор близький за оцінками та характером опису бою під Мотовилівкою до суджень вже згаданого С. Ріпецького, зауваживши: «Бій під Мотовилівкою мав вирішне значіння в дальшому розвитку повстання... В українській військовій історії Мотовилівка одержала почесну назву Маратону, подібно як Крути стали в нас Тернопілями»⁶.

Не оминув теми Січового стрілецтва, зокрема, й Мотовилівського бою й відомий історик і публіцист В. Кучабський (1895–1971) у ґрунтовному дослідженні генези УССів⁷. Д. Дорошенко (1882–1951), історик і публіцист, у травні–листопаді — міністр закордонних справ Української Держави, також зупинився на оцінці бою під Мотовилівкою, зокрема, оцінці співвідношення сил Директорії та Гетьманату⁸. Цей період варто завершити згадкою про «Спогади» П. Скоропадського (1995). Гетьман П. Скоропадський у спогадах двічі повертався до подій 1918 р. Першого разу це стосувалося аналізу ситуації у зв'язку з грамотою про федерацію з Росією антибільшовицькою. Другий раз — про листопадові бої на фронті, однак, бій під Мотовилівкою не сприйнятий початком поразки, лише, на наш погляд, епізодом у бойовому зіткненні угруповань військ Гетьманату та Директорії Української Народної Республіки.

Потім в історіографії радянської доби стосовно Українських січових стрільців та військових сил Гетьманату, у силу ідеологічних причин, виникла велика біла пляма, водночас, зарубіжні українознавчі студії продовжували історико-особистісний аналіз національно-визвольних змагань та ролі видатних особистостей у їхньому перебігу. Велике значення у справі повернення до суспільної пам'яті та свідомості подій 1917–1921 рр. мало видавництво «Червона Калина», котре мало свій щомісячний журнал «Літопис Червоної Калини», (видавався 1929–1939 рр.) та щорічні «Історичні Календарі-Альманахи Червоної Калини», що виходили упродовж 1921–1939 рр. — 18 видань.

³ Вагилевич Кость. Україна непоборна. Науковий збірник державного музею україно-русинської культури у Свиднику. Пряшів, 1995. — С. 467–524.

⁴ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво: визвольна ідея і збройний чин / С. Т. Ріпецький. Нью-Йорк : Вид-во «Червона Калина», 1956. — 360 с.

⁵ Винниченко В. Відродження нації. Т. 3. — Київ-Відень, 1920. — С. 90.

⁶ Володимир Морозюк. Помяник 4. Івано-Франківськ : «Гостинець», 2007. — С. 42.

⁷ Кучабський В. Золоті ворота: історія Корпусу Січових Стрільців 1917–1919 / В. В. Кучабський, М. Д. Безручко, Є. М. Коновалець. Львів-Рочестер, 1937–2004. — 396 с.

⁸ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. Т. II. Нью-Йорк, 1954. — С. 248.

Від моменту набуття Україною незалежності, відкриття спецсховищ і ліквідації списків забороненої літератури, тема національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. набула особливого значення, особливо у питаннях формування знань про цілеспрямовано замовчуваний період тяглості національній історії України. В контексті відновлення історичної пам'яті стали доступними відомості про «збройний чин» Українського Січового Стрілецтва, зокрема, його вирішального значення у Мотовилівському бою. Публікація О. Северина, ґрунтована на серйозному опрацюванні «Спогадів» П. Скоропадського, чи не першою формує думку про відсутність «перемоги» як такої, оскільки «...Українці стріляли в Українців...», усвідомлюючи весь трагізм подальших наслідків перемоги Січових стрільців над вояками Сердюцької дивізії⁹.

Достатньо детально долю Сердюків гетьмана П. Скоропадського дослідив історик Я. Тинченко, який послідовно вивчає військову складову та її кадрове забезпечення періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.¹⁰. Краєзнавець А. Мороз ставить нериторичне питання про російські офіцерські дружини у складі війська Гетьманату та причини їх перебування на землях України, протиставляючи їм мотивацію вояків Армії УНР¹¹. Д. Адаменко підготував «Хроніку повстання одних українських політиків проти інших», що дає уявлення про перебіг подій від 5 жовтня 1918 р. до моменту зречення влади гетьманом П. Скоропадським 14 грудня поточного року, де Мотовилівський бій згаданий кількома рядками як бойовий епізод. 18 грудня Директорія з Вінниці повернулася до Києва¹².

Утім, зважаючи на достатньо повні та констатуючі описи перебігу бою під Мотовилівкою, найбільш повно зроблені В. Кучабським (1937), (сотником Легіону УСС) та С. Ріпечким (1956, (четарем Легіону УСС), важливо виявити, що перемога однієї військової потуги та поразка іншої стали початком руху національно-визвольних змагань у часово-просторовому континуумі від поразки до катастрофи через трагедію особистого в суспільному. Відповідно, автор своїм заданням бачить необхідність встановити явище загального в одиничному та через одиничне вийти на загальне розуміння поразки національно визвольних змагань 1917–1921 років.

Осмислюючи в загальних рисах передісторію бою під Мотовилівкою, його перебіг і завершення, потрібно, на наш погляд, початково виходити з того, що хід історичного процесу, формований політичними та військовими лідерами зазначеного періоду, відчутно зазнавав суб'єктивного впливу особистостей та об'єктивно виниклих та виникаючих передумов. Разом з тим переважна більшість політичних лідерів не бачила, не уявляла, не вибудувала в своїй уяві з опорою на суспільно-історичний досвід цілісної моделі держави, котру збиралися будувати. Військові лідери, відчуваючи діяльнісну невизначеність

⁹ URL: <http://maidan.org.ua/static/mai/1195291997.html>

¹⁰ Тинченко Я. Сердюки гетьмана Скоропадського. *Цейхгауз*. № 4. 2002. — С. 46; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга I. Київ : Темпора, 2007. — 536 с.: іл.

¹¹ URL: <https://borova.org/motovilovskij-bij/>

¹² Дмитро Адаменко. Директорія проти Гетьмана. Хроніка повстання одних українських політиків проти інших. *Український тиждень*. №49 (58) від 5 грудня 2008.

(неспроможність?) вождів, не могли виробити нової парадигми військового будівництва, власне армії, як основного гаранта власного державотворення в умовах ворожого оточення.

Твердження такого роду добре ілюструється досвідом діяльності Української Центральної Ради та, зокрема, явищем соціальної й особистої еволюції М. Грушевського, беручи до уваги фактор прискорення розвитку політичної ситуації в постімперській Росії. Ситуація в ній трансформувалася, скоріше — еволюціонувала в своєму ставленні до України, починаючи від гасел жовтневого більшовицького повороту (право націй на самовизначення!) та до початку практики першої російсько-української війни, фактично — нового поневолення.

Відповідно, еволюційно розвивався в своєму баченні майбутньої України й М. Грушевський, пройшовши етапи: автономії України, розуміння України в складі Російської Федерації, нарешті — самостійності (незалежності). Відтак, УЦР прийняла послідовно чотири Універсали, коли нарешті з'явився четвертий Універсал (9 (22) січня 1918 р.), саме він декларував незалежність України, саме ним Українська Народна Республіка була проголошена «... самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу».

Факт проголошення IV Універсалу сприйнято новою парадигмою розвитку національно-визвольних змагань, відповідно, він розбудив до свідомої дії глибинні сили українського народу... Водночас, з'явилася нова парадигма відносин з більшовицькою Росією, яка не бачила та не бажала бачити незалежної України у жодному разі.

Настав період протистояння, котрий, як бачиться, позначений певними віхами. Вже за доби Гетьманату більшовицьке керівництво у Москві 13 листопада 1918 р. повідомило про денонсацію Берестейського мирного договору (чомусь було піддано мовчанню цей кричущий факт порушення міжнародного права, особливо з боку держав Антанти, водночас, авторіві напросилася паралель стосовно Бухарестського меморандуму (1994)...). Цим самим було дезавуовано факт створення та існування молодой Української Народної Республіки. Відповідно, більшовицька Росія «розв'язала» собі руки для ведення бойових дій проти Української Держави, найперше через своїх агентів у особі членів партії більшовиків.

При всій сумі суперечностей тогочасного внутрішнього життя України варто відзначити, що доба Гетьманату, яка тривала неповних вісім місяців, сприймається достатньо складним і неоднозначним, в окремі моменти — драматичним явищем. Як керівник держави, П. Скоропадський відчував брак часу на кардинальні зміни суспільного життя українського народу. Стан політичного цейтноту змушував його працювати під тиском російських шовіністів з одного боку, з іншого — українських соціалістів різних політичних орієнтирів, щодо державного будівництва. Очевидно, з цих причин відбувалися часті зміни керівників уряду (М. Василенко: 30.04. — 04.05; Ф. Лизогуб: 04.05 — 24.10, 25.10 — 14.11; С. Гербель: 14.11. — 14.12.) та, власне, й складу уряду, що розбалансовувало роботу державного апарату, водночас виявило факт відсутності дієздатних і державницьки налаштованих кадрів, зокрема, національно орієнтованих.

Однак, за доби Гетьманату не відзначено фактів знищення політичних опонентів чи супротивників. Так, С. Петлюра при встановленні влади гетьмана П. Скоропадського був арештований, у наступному часі був звільнений. У коментарях до «Спогадів» ця подія подана наступним чином: «С. Петлюра був звільнений з-під арешту міністром юстиції А. В'язловим за особистою вказівкою гетьмана 12 листопада 1918 р. і відразу виїхав до Білої Церкви»¹³. Вже 14 листопада прибув до Білої Церкви, де активно включився в підготовку антигетьманського повстання.

Об'єктивно розвиток історичного процесу національно-визвольних змагань наближав період підготовки до антигетьманського повстання під керівництвом соціалістів та під соціалістичними гаслами. В контексті сказаного вище потрібно наголосити, що впродовж другої декади листопада 1918 р. трапилося декілька важливих подій з погляду розвитку новітньої історії України, котрі істотно вплинули на подальший перебіг її політичного та військового життя. Найперше, 11 листопада Німеччина капітулювала перед державами Антанти (підписано перемир'я у Комп'єнському лісі, майже одночасно в Німеччині вибухнула революція, кайзер зрікається престолу і виїздить до Голландії); як сказано вище, 13 листопада Раднарком більшовицької Росії повідомив УЦР про денонсацію Берестейського мирного договору; 14 листопада утворено Директорію УНР; 14 листопада гетьман вчетверте змінив склад уряду, пост прем'єра (отаман-міністра) посів С. Гербель; 14 листопада гетьман П. Скоропадський оприлюднив грамоту про федерацію з антибільшовицькою Росією; 16 листопада почалося антигетьманське повстання, очолене Директорією УНР. Повстанню передувало створення Українського національного союзу (УНС), до якого ввійшли представники політичних партій: УПСР, УСДРП, УПСФ, УПСС і трудовиків. Від 18 листопада УНС очолив політик В. Винниченко, людина емоційна, амбітна та непослідовна у своїх вчинках і діях. У той же час гетьман П. Скоропадський був переконаний, що «... єдиною причиною такого підйому серед повстанців у перший час була, як грім серед білого дня, моя грамота про федерацію, що з'явилася (написана 13 листопада, оприлюднена 14.11. — авт.)»¹⁴.

Розвиток подій продовжувався. У коментарях до спогадів гетьмана П. Скоропадського знайдено наступні відомості: «18 листопада 1918 року відбувся бій під Мотовилівкою на залізничному шляху Київ–Фастів. Проти висланого оборонцями загону князя Святополк-Мірського (до 600 багнетів російської офіцерської дружини, понад 1000 багнетів сердюків, до 200 шабел, бронепоезд) тут діяли чотири сотні (до 640 багнетів) Січових Стрільців з імпровізованим бронепоездом. Авангардом січових стрільців командував Ф. Черник, який загинув у цьому бою. Гетьманський загін зазнав нищівної поразки»¹⁵.

Доречно підкреслити, що у своїх спогадах П. Скоропадський не надав особливого значення бою під Мотовилівкою, сприйнявши його звичайним

¹³ Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. — 492 с. Коментарі: Костянтин Гломозда, Руслан Пиріг, Олександр Рубльов. 326–378. с. — С. 376.

¹⁴ Там само. — С. 376.

¹⁵ Там само. — С. 377.

бойовим епізодом, лише відзначив: «На фронті йшли бої. Наші частини відступили до Волинського поста (нині — станція Київ-Волинський — авт.), що вже під самим Києвом і окопались».

Продовження оцінки подальшого розвитку подій знайдено в уже згадуваних вище коментарях, зокрема, поточної ситуації: «Серйозний опір гетьманські війська вчинили наступаючим силам Директорії на фронті Жуляни — Юровка 19 листопада. Сильний контрудар гетьманців Чорноморському кошеві було завдано під Святошином»¹⁶.

Зрозуміло, що після поразки під Мотовилівкою настрій (моральний дух) у частини військових підрозділів був далеко не бойовий. Попри окремі факти серйозного опору на окремих ділянках боїв військ Гетьманату, що зазначено вище, ситуація стосовно опору військам Директорії почала набирати незворотних ознак. Зокрема, було відзначено таке: «Наступного дня 20 листопада на бік Директорії перейшов дивізіон Лубенського кінно-козачого полку»¹⁷.

У проміжку між останньою декадою листопада та початком грудня йшло перегрупування військ обома сторонами протистояння. Подальші організаційні дії військового керівництва Директорії привели до того, що: «...3 грудня з військ Директорії було утворено Осадний корпус під командуванням Є. Коновальця. Він складався з дивізії Січових Стрільців, Чорноморського коша отамана Пелешука, двох Дніпровських дивізій отаманів Зеленого і Донченка, 8-ї пішої дивізії (кадрів колишньої гетьманської) та ін., загалом до 50 тис. багнетів з 48 гарматами, Корпусові у цей час протистояли до 3 тис. багнетів, близько 80 шабель, 109 кулеметів, 43 гармати гетьманських формувань»¹⁸.

У подальшому штабні структури військ Директорії, маючи в командному складі військовиків з досвідом бойових дій періоду Першої світової війни та фактичної громадянської війни на теренах України, працювали над залагодженням взаємодії підрозділів, бойовою виучкою щодо ведення бойових дій в умовах міста, розвідкою військовою та контррозвідкою. Лише 14 грудня командування військ Директорії розпочало остаточний наступ на Київ. Зважаючи на донесення з місць боїв та оцінюючи ситуацію у зв'язку із захопленням Печерська, Куренівки, Шулявки, Лук'янівки та району залізничної станції; крім того, стало відомо, що захоплено Генеральний штаб і Військове міністерство Гетьманату, командування військами Гетьманату о 13-й годині віддало наказ про припинення бойових дій.

Отак трагічно закінчилася доба Української Держави — Гетьманату! Директорія святкувала перемогу. Збройне протистояння між двома сторонами будівництва незалежної України закінчилося, але звідусіль самій ідеї її незалежності загрожувала небезпека. Східні, південні та західні сусіди, кожен з постімперським синдромом, у круговерті громадянської війни всередині України почали завершальний етап повернення до попереднього стану підневільності її народу, намагаючись відхопити ласий шматок.

¹⁶ Там само. — С. 377.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

Тим часом, гетьман П. Скоропадський прийняв рішення зректися влади у цивілізований спосіб. Текст зречення був оприлюднений 15 грудня, його текст було розміщено в кількох київських періодичних виданнях: «Всем, всем по учреждениям Украины. Всем войскам и учреждениям. Я, Гетьман Всея Украины, в течении семи с половиной месяцев все свои силы клал на то, чтобы вывести страну из того тяжелого положения, в котором она находилась. Бог не дал мне силы справиться с этой задачей. Но ввиду сложившихся условий, руководствуясь исключительно благом Украины, от власти отказываюсь. Павел Скоропадский. 14 декабря 1918 года, город Киев»¹⁹.

Від початку 1919 р. для України наступив найгостріший момент військово-політичних протистоянь, її народ пережив і витримав чи не найбільше горя та страждань за весь період національно-визвольних змагань.

Хронологічний перебіг подій можна продовжувати... Однак у підсумку варто особливо наголосити, що тактичним результатом бою під Мотовилівкою стала перемога Січових стрільців над вояками Української Держави. Склалося враження, що вперше у новітній історії України періоду національно-визвольних змагань билися між собою українці, відповідним чином ідеологізовані та налаштовані...

Оперативним результатом бою стала можливість військам Директорії послідовно та цілеспрямовано вести наступ на Київ, що в кінцевому результаті привело до зміни влади (відречення гетьмана П. Скоропадського) та відновлення Української Народної Республіки в іпостасі Директорії.

Стратегічний результат — відбулося роз'єднання військово-політичних зусиль угруповань різних політичних переконань через систему внутрішніх і зовнішніх чинників, констатовано відсутність їхньої єдності, якою зуміли скористатися сили, котрі категорично не припускали виникнення незалежної України.

Варто також наголосити, що бій під Мотовилівкою, істотно змінивши вектори політичних і військових спрямувань щодо майбутнього України в її тодішньому становищі, виявив ще одну, здавалося б, приховану, але об'єктивно обумовлену особливість: він став початком особистої катастрофи основних історичних осіб періоду національно-визвольних змагань, саме тих політичних діячів, які формували та спрямовували політичну діяльність, відповідно й військові зусилля.

Зокрема, детальне ознайомлення з біографіями українських політичних лідерів М. Грушевського, Є. Коновальця, В. Винниченка, С. Петлюри й інших політиків виявило зміну сприйняття основними політичними діячами СРСР українських військово-політичних очільників, котрі ходом історичного процесу виявилися позбавленими підтримки збройними силами та опинилися поза межами кордонів України. Від прямого збройного протистояння вони перейшли до прихованого терору, котрий знайшов свій вияв у фізичному знищенні найбільш знакових політичних фігур періоду національно-визвольних змагань.

Зокрема, з історичних джерел відомо, що за особистим наполяганням очільника Радянської Росії В. Ульянова (Леніна) вже 1922 р. було доручено Й. Сталіну (по лінії більшовицької партії) та Ф. Дзержинському (по лінії ВЧК)

¹⁹ Там само. — С. 378.

вбити С. Петлюру. Це завдання на вбивство виконав Самуїл Шварцбард 25 травня 1926 року (Париж, Франція). Це політичне вбивство замаскували під помсту за єврейські погроми, а суд над С. Шварцбардом перетворили на фарс.

Подібна участь у пізнішому часі спіткала й Є. Коновальця, командира Січових стрільців (Мотовилівський бій), організатора УВО (1920), організатора та першого голову проводу ОУН (1929). Організував і виконав вбивство Є. Коновальця П. Судоплатов, співробітник розвідувально-диверсійного управління НКВС СРСР. Він 23 травня 1938 року виконав особисте завдання (доручення?) Й. Сталіна, підірвавши Є. Коновальця (за офіційною версією) вибуховим пристроєм, вмонтованим до коробки цукерок (Роттердам, Нідерланди).

Не кращою виявилася й доля голови Української Центральної Ради М. Грушевського. Ознайомлення з останніми дослідженнями відомих істориків Р. Пирога, В. Пристайка та Ю. Шаповала дозволило достатньо уявити процес лікування карбункула, очевидно, запущеного, з чотирма випадками хірургічного втручання у неналежного рівня хірургічному кабінеті санаторію, де він відпочивав, застосування недостатньої кількості анестетиків. Зрештою запальний процес викликав сильне нагноєння та сепсис (зараження крові). Це трапилося наприкінці 1934 року, коли М. С. Грушевський відпочивав у одному з санаторіїв у м. Кисловодськ (Ставропольський край, РРФСР, СРСР, нині РФ) і несподівано захворів на карбункул... Помер 24 листопада 1934 р.

Безпосередніх переслідувань від радянської влади уник лише один політик — В. Винниченко, який після виходу зі складу Директорії досить часто міняв свої політичні погляди та вподобання, намагався співпрацювати з радянською владою та її керівниками. Нарешті перебравшись за кордон, жив у різних країнах. Врешті-решт переїхав у 1925 р. на південь Франції, де придбав невелике помістя. Помер 6 березня 1951 р.

На завершення декілька суджень. Найперше, забули про Указ Президента України від 16 травня 2005 року № 793/2005 «Про увічнення пам'яті видатних діячів Української народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки». У контексті сказаного вище ватро наголосити, що необхідно узагальнити всі наявні матеріали та судження про Мотовилівський бій як переломний момент боротьби за владу в Україні.

...І, нарешті, коли всі ми приступимо до творення Національного Пантеону героїв, полеглих у творенні незалежної України?